

minerva
iş dünyası ve insan hakları derneği

iş DÜNYASI ve
İNSAN HAKLARI
PERSPEKTİFİNDE
ÇOCUK

Hazırlanma Tarihi: **Şubat 2022**

Yayınlanma Tarihi: **Kasım 2022**

İş Dünyası ve İnsan Hakları Derneği (Minerva) Hakkında

Türkiye’de iş dünyası ve insan hakları alanını ana odağı yapan bağımsız ilk sivil toplum kuruluşu olan Minerva; Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri ışığında sorumlu işletme davranışını teşvik etme, modern köleliğe karşı mücadele etme, şirketlerin insan haklarına saygı sorumluluğunu ve hesap verebilirliğini savunmayı amaçlamaktadır. Bu hedef doğrultusunda küresel değer zincirlerinde çok uluslu şirketlerin ve tedarikçilerinin ticari faaliyetlerinden kaynaklanan insan hakları ihlallerini önlemek, azaltmak veya çözmek için çalışmalar yürütmektedir.

Minerva, tüm kamu, özel ve sivil aktörler arasında bir diyalog kurarken; uluslararası en iyi uygulamalardan edindiği yerel bilgi birikimini kullanarak uygulanabilir, elverişli ve pratik çözümler geliştirmek ve uygulamak için tüm paydaşlarla birlikte çalışmayı hedeflemektedir.

Bu rapor Etkiniz AB Programı kapsamında Avrupa Birliği finansal desteği ile üretilmiştir. Bu raporun içeriğinden yalnızca Minerva İş Dünyası ve İnsan Hakları Derneği sorumludur ve hiçbir şekilde Avrupa Birliği’nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Tasarım: **MYRA**
www.myra.com.tr

Giriş ve Kapsam 4

6

**Şirketlerin İnsan Haklarına Saygı
Gösterme Sorumluluğunun Çocuk
İşçiliğiyle Mücadeledeki Rolü**

9

**Türkiye'de Çocuk İşçiliğiyle
Mücadelede Yasal Çerçeve**

İçindekiler

13

Örneklerle Türkiye’de Güncel Durum

Tekstil Sektöründe Çocuk İşçiliği, 14

Çocukların Çalışma Koşulları, 15

Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliği, 16

Eğitim ve Çocuk İşçiliği, 17

19

Öneriler

Giriş ve Kapsam

Bu bilgi notu çerçevesinde çocuk hakları ve iş dünyası ilişkisi analiz edilirken güncel ve en öne çıkan sorunları yansıtmak uygulamada yer alan paydaşlara bir rehber sunulması amaçlanmıştır, fakat konusal ve zamansal olarak kapsam sınırlaması yapılmasına gerek duyulmuştur. Bu çerçevede, şirket faaliyetleri kapsamında çocuk hakları incelenirken özellikle uluslararası ve ulusal düzenleme ve politikalar çerçevesinde çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri üzerinde durulmuştur. Aşağıda detaylı olarak yer verildiği üzere, 2017-2023 Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı çerçevesinde belirlenen çocuk işçiliğinin en kötü üç biçiminden şirketlerin sorumluluklarının

doğrudan gözlenebileceği sanayi gibi tehlikeli ve ağır iş sektörleri ile mevsimlik tarım konularına odaklanılmış, çocuk hakları ihlallerinin en ağır biçimde yaşandığı bir başka çalışma şekli olan "sokakta çalışma" bu not kapsamında incelenmemiştir. Ayrıca, çocuk işçiliğinin uzun yıllardır hem küresel hem de ulusal bir problem olmakla beraber Covid-19 sebebiyle artış gösterdiği UNICEF ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 2020 yılında yayınlanan "Covid-19 ve Çocuk İşçiliği: Kriz Zamanı, Harekete Geçme Zamanı"¹ raporunda açık bir şekilde ortaya konulmasından bahisle, bu bilgi notunda yer verilen haber ve raporlar yalnızca Covid-19 süresiyle sınırlandırılmıştır.

***Şirketlerin İnsan
Haklarına Saygı Gösterme
Sorumluluğunun
Çocuk İşçiliğiyle
Mücadeledeki Rolü***

Günümüz küresel dengeleri çerçevesinde insan hakları konusunda tek sorumlu aktörün devlet olmadığı, şirketlerin de ticari faaliyetleri ve iş ilişkileri neticesinde ortaya çıkan insan hakları ihlallerini önleme ve insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu olduğu kabul edilmektedir. **İnsan haklarıyla beraber çocuk haklarının korunması kapsamında gerekli yasal düzenlemeleri ve caydırıcı cezaları öngörmek, ulusal politikalar geliştirmek ve resmi denetimler uygulamak devletin üstlendiği görevler olsa da, buna paralel şekilde çocuk haklarına saygı gösterme, hak ihlallerini önleme ve ihlal karşısında telafi etme devletin egemenliği altında bulunan herkesin (birey ve şirketlerin de) sorumluluğudur².**

Bu temelde genelde yol gösterici nitelikte olan muhtelif bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır:

- Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD) Çokuluslu Şirketler için OECD İlkeleri (OECD İlkeleri),
- BM Küresel İlkeler Sözleşmesi (UNGC)³,
- BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri (BM Rehber İlkeleri),
- UNICEF, UNGC ve Save the Children tarafından düzenlenmiş olan "Çocuk Hakları ve İş Dünyası İlkeleri"⁴,

- "ILO-IOE İş Dünyası için Çocuk İşçiliğine Karşı İlkeler"⁵,
- BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA)⁶ ve 8. Amaç⁷ olan "İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme" kapsamında Alt Hedef 8.7,
- BM "Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Yılı" (2021) çerçevesinde yapılan çalışmalar⁸.

Yukarıda sayılanlara ilaveten, **Kurumsal İnsan Hakları Durum Tespiti ve Kurumsal Hesap Verebilirliğe İlişkin Taslak AB Direktifi⁹ ile insan hakları, çevre ve iyi yönetim konusunda durum tespitinin zorunlu hale getirilerek AB çapında yasallaşması hedeflenmiştir.**

Direktif henüz yürürlüğe girmemiş olsa bile şirketlerin çocuk işçiliği durum tespitine ilişkin özel düzenlemeler de dahil olmak üzere küresel tedarik zincirlerinde meydana gelen insan hakkı ihlallerinin tespit edilmesi, engellenmesi, gereken denetimin yapılması ve şirketlerin hukuki ve cezai sorumluluğuna ilişkin hukuki düzenlemeler halihazırda Hollanda¹⁰, Almanya¹¹ ve Fransa¹² gibi birçok AB ülkesinde ve İsviçre'de¹³ yürürlüğe girmiş veya yürürlüğe girmek üzere kabul edilmiştir¹⁴. Bu şekilde, yukarıda belirtilen uluslararası ilke ve standartlar şirketler açısından gönüllülük esasına dayalı ve

hukuken doğrudan bağlayıcı olmayan metinlere de hukuki bağlayıcılık kazandırılmaktadır.

Türkiye'de henüz iş dünyası ve insan hakları üzerine doğrudan yasal bir düzenleme olmamakla birlikte, 2 Mart 2021'de açıklanan İnsan Hakları Eylem Planı bu çerçevede dikkat çekicidir¹⁵. Bu kapsamda, **"kırılgan kesimlerin korunması ve toplumsal refahın güçlendirilmesi"** başlıklı 8 No'lu Hedef, çocuk ve gençlik haklarına atıf yapmakta ve çocukların istismarının önlenmesi, özellikle infaz süreçlerinin çocuk haklarını ihlal etmeyecek şekilde düzenlenmesi ve gençlerin karar alma süreçlerine katılımı gibi önemli hedefler içermektedir. **"kamuoyunun insan hakları farkındalığının artırılması"** başlıklı 9.3. No'lu hedef kapsamında yer verilen faaliyetlerden biri ise BM Rehber İlkeleri dikkate alınarak iş ve çalışma hayatına ilişkin bir ulusal rehber çıkarılması ve insan haklarına ilişkin farkındalık artırıcı faaliyetlerin düzenlenmesidir. Nisan 2022 tarihine kadar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) tarafından tamamlanması beklenen söz konusu ulusal rehberin çocuk işçiliği ile mücadele bakımından şirket sorumluluğunu açık bir şekilde ortaya koyması ve tedarik zincirlerinde tespit edilen çocuk işçiliği riskinin önlenmesi bakımından önemli bir adım teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu çerçevede bir rehberin, bu zamana kadar çocuk işçiliği ile kendi inisiyatif ve kaynaklarıyla mücadele

içinde olan şirketlerin rakipleriyle eşit koşullar altında rekabetini sağlayıcı bir etkisinin olacağı da şüphesizdir.

Özetle, uluslararası ve ulusal düzenlemelerin ışığında Türkiye'nin çocuk haklarının korunması kapsamında gerekli yasal düzenlemeleri ve cezaları öngörmek, ulusal politikalar geliştirmek ve resmi denetimler uygulamak gibi ödevleri vardır.

Şirketlerin de başlıca sorumlulukları gerek bu düzenlemeler gerekse uluslararası hukuki metinlere uyum sağlayarak tedarik zincirleri boyunca çocuk işçiliğinin önlenmesini sağlamak ve çocuk işçiliğine sebebiyet verebilecek faaliyetlerden kaçınmak, bu kapsamda sadece belirli koşullarda çalışmasına izin verilen 18 yaşından küçüklerin uygun şartlarda çalışması için gerekli önlemleri almaktır. Bunun için, şirketlerin ticari faaliyetleri kapsamında insan hakları durum tespiti yaparak tedarikçilerinin

ve iş ortaklarının da gözeteceği uygun politikalar geliştirmesi ve tedarik zincirleri boyunca bu politikalara ve insan hakları ihlallerine ilişkin sürekli denetimler yürütmesi gerekmektedir. Ayrıca çocuk haklarının korunması için gerekli örgütsel telafi mekanizmalarının kurulması şirketlerin insan hakları sorumlulukları arasındadır.

Bu çerçevede 2022 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın paydaşlarla yürüttüğü "Çocuk Haklarının Desteklenmesi" projesi kapsamında çocuk işçiliğinin önlenmesi için ÇSGB koordinasyonunda "Ulusal Çalışma Grubu" oluşturulacağını, çocuk işçiliğini izlemek konusunda ulusal çalıştay planlanacağını, personelin eğitileceğini, kurumsal kapasitenin geliştirileceğini ve sivil toplumla olan iş birliğinin kamuoyu oluşturmak hedefiyle artırılacağını duyurması, doğru yönde atılmış bir adımdır¹⁶.

***Türkiye'de
Çocuk İşçiliğiyle
Mücadelede
Yasal Çerçeve***

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin yanı sıra Türkiye'nin taraf olduğu çok sayıda bağlayıcı uluslararası sözleşme, devletlerin çalışma hayatında insan haklarının ve çocuk haklarının korunması, ihlallerin önlenmesi, çocuk işçiliği ve çocuk emeğinin sömürsünün en aza indirilerek ortadan kaldırılmasına ilişkin ödevlerini düzenlemektedir.

Gerçekten de, ILO'nun **İstihdamda Kabulde Asgari Yaş** **İlişkin 138 Sayılı Sözleşmesi (ILO 138)¹⁷ ve 182 Sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi (ILO 182)¹⁸ tarafı olarak Türkiye, çocuk işçiliğiyle mücadele ve çocukların haklarını destekleme taahhüdünde bulunmuştur.**

Türkiye'de 15 yaşından küçüklerin çalıştırılması yasaklanmış, 15-18 yaş arasındaki çocukların eğitimlerine engel olmayacak, sağlık ve güvenliklerinin tam olarak güvence altına alındığı işlerde çalışabilecekleri düzenlenmiştir¹⁹. Türk Ceza Kanunu uyarınca iş ve çalışma hürriyetinin ihlali altı aydan üç yıla kadar hapis cezası, İş Kanunu'nun 104. Maddesi uyarınca asgari çalışma yaşı sınırının ihlali ve çocuk işçi çalıştırmak 4.173 TL para cezası ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca, Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği²⁰ ve Kabahatler Kanunu uyarınca, 16 yaşından küçük çocukları

çalıştıran ve çalıştırdıkları işçilerin kimlik bilgilerini muhtarlıklar aracılığı ile güvenlik birimlerine bildirmeyen kişilere çocuk başına 581 TL idari para cezası uygulanacağı öngörülmüştür.

Bu düzenlemeler çerçevesinde çocuk işçiliği Türk hukukunda açıkça yasaklanmış ve cezalandırılmakta olsa da, gerek cezaların caydırıcı olmayışı gerekse mevzuatın etkin şekilde uygulanmasını sağlayıcı kamu kurumları tarafından yapılması gerekli denetimlerin yetersizliği çocuk işçiliğini uzun yıllardır Türkiye'deki önemli insan hakları sorunlarından biri haline getirmiştir.

Bununla birlikte, çocuk işçiliği ile mücadele amacıyla son yıllarda devletin uluslararası yükümlülükleri ışığında ulusal politika ve programlar geliştirilip yürürlüğe konulduğu gözlemlenmektedir. Gerçekten de, Türkiye ILO'nun 1992'de başlatılan Çocuk İşçiliği ile Mücadele Programı'na (IPEC) katılan altı ülkeden biridir. 2006 yılına kadar IPEC kapsamında 101 eylem programı uygulanmış ve 50.000 çocuğa doğrudan ulaşılmıştır²¹.

ILO 182 uyarınca, Türkiye'de çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak 2017 yılında ÇSGB tarafından Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017-2023) hazırlanmıştır. Bu kapsamda "Sokakta Çalışma", "Küçük ve

Orta Ölçekli İşletmelerde Ağır ve Tehlikeli İşlerde Çalışma" ve "Aile İşleri Dışında, Ücret Karşılığı Gezici ve Geçici Tarım İşlerinde Çalışma", Türkiye'de çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak kabul edilmiştir.

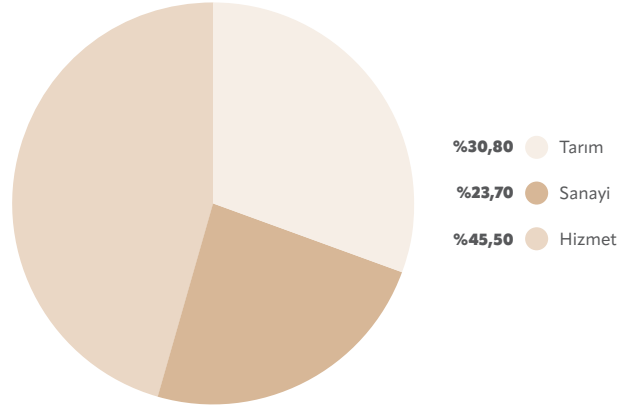
Böylece, (1) sokakta çalışma kapsamında "ayakkabı boyacılığı, kağıt mendil, sakız, su, simit, mısır, milli piyango bileti, kırtasiye malzemesi gibi satıcılık, araba camı silme, mezarlıklarda su taşıma, mezarların temizlenmesi, çöp toplama, çiçek, dini kitap ve malzeme satma gibi işlerde"²², (2) ağır ve tehlikeli işler kapsamında sanayi sektöründe küçük ve orta ölçekli üretim amacına uygun alt yapıdan yoksun işletmelerde ve (3) mevsimlik tarım sektöründe çalışma yaşı ILO 182 kapsamı altında değerlendirilmek suretiyle 18'e yükselmiştir. Belirtmek gerekir ki, Ulusal Program kapsamına dahil edilen üç alanın çocuk işçiliğinin en kötü biçimi olarak kabul edilmesi, sadece çalışma koşullarının ağırlığı sebebiyle değil, aynı zamanda çocukların maruz kaldığı yaşam koşullarının çocuk haklarını ihlal edici olması boyutuna dayanmaktadır. Özellikle mevsimlik tarım söz konusu olduğunda, çalışma koşullarının çocuklar için tehlikeli olmasının yanında tarlada veya bahçelerde çalışamayacak kadar küçük olan çocuklar da aileleri ile uzun süreler boyunca çeşitli illere seyahat etmekte, çok az veya hiç güvenli olmayan veya temiz su ve hijyene erişimi olmayan tehlikeli yaşam koşullarında yaşamak zorunda kalmaktadırlar.

Ulusal Program kapsamında çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin tamamen ortadan kaldırılması, diğer alanlardaki çocuk işçiliğinin ise %2'nin altına düşürülmesi hedeflenerek, çocuk işçiliği ile mücadelede çok boyutlu, çok taraflı ve çocuğu sosyal çevresi ile birlikte dikkate alan bir anlayış geliştirilmeye çalışılmıştır²³.

Ulusal Program yürürlüğe girmeden önceki en güncel Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) "Çocuk İş Gücü Araştırması'nın 2012 verilerine göre, Türkiye'de 6-17 yaş grubunda bulunan 15 milyon 247 bin çocuktan 890 bini çalışmakta, bunların %44,7'si (399 bin kişi) tarım, %24,3'ü (217 bin kişi) sanayi ve %31'i (277 bin kişi) hizmet sektöründe yer almaktadır²⁴.

Ulusal Program, TÜİK resmi istatistik programında 2011-2016 dönemini kapsayan bir çalışma bulunmadığından hareketle çocuk iş gücüne yönelik bir araştırma uygulanabilmesi için 2017-2021 resmi istatistik programına dahil edilmesi gerektiğini belirtmektedir²⁵. Bu doğrultuda, 31 Mart 2020'de yayınlanan "Çocuk İş Gücü Araştırması" verilerine göre,

2019'da kurumsal olmayan nüfusun %20,3'ünü oluşturan 5-17 yaş grubundaki 16 milyon 457 bin çocuğun içinde çalışan çocuk sayısının 720 bin olduğu tespit edilmiştir. 720 bin çocuğun %30,8'inin tarım, %23,7'sinin sanayi, %45,5'inin ise hizmet sektöründe olduğu görülmekte ve bunların 146 bini çalışmaları yasak olan 5-14 yaş grubundaki (32 bini 5-11 yaş grubunda olmak üzere) çocuklardan oluşmaktadır²⁶.

Tablo 1. Sektörlere Göre Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocuklar
(Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019)

Söz konusu anketin, tarımsal faaliyetin sona erdiği ve okulların açıldığı dönemlerde yapılmış olması ve çocuk işçiliğinde önemli bir kesimi oluşturan Suriye asıllı çocukların kapsama dahil edilmemiş olması gerekçesiyle eleştirilmektedir ve resmi verilerin aksine Türkiye'de 2 milyonu aşkın çocuğun çalıştığı not edilmektedir²⁷. Kaldı ki, 2017 yılında ÇSGB'ye yapılan bilgi edinme başvurusuna verilen cevapta 2014

yılında 152 bin 434, 2015 yılında 167 bin 342, 2016 yılında 155 bin 234 tarım işçisi çocuk olduğu, 2017 yılında ise aileleriyle birlikte tarım işçisi olarak göç eden 500 bin çocuk olduğu belirtilmiştir²⁸. Yıllar boyunca gözlemlenen artış ve Suriye asıllı çocuk nüfusundaki artış da göz önünde bulundurulduğunda resmi araştırma verilerinin bulunmadığı dönem aralığında çocuk işçi sayısında azalma olması gerçekçi görülmemektedir²⁹.

Dolayısıyla, her ne kadar Ulusal Program'ın çıkarılması önemli bir adım olsa da geliştirilen politikalar ve bunların uygulanması soruna çözüm getirmeye yeterli olmamaktadır.

Ayrıca, bu alanlarda çalışma yaşının 18'e yükselmiş olması 15-18 yaş aralığında çalışanları (TÜİK 2019 verilerine göre 574 bin çalışan çocuk 15-17 yaş grubundadır) da kayıt dışı çalışmaya maruz bırakarak başka bir insan hakları ihlaline de sebebiyet vermektedir.

Ulusal Program gibi politikaların mevzuat ile uyumsuzluk yaratacak şekilde düzenlenmiş olması ve denetim sistemlerinin eksikliği uluslararası alanda eleştirilen konulardır³⁰. Nitekim, çocukların yaygın olarak istihdam edildiği 50 ve daha az işçi çalıştırılan tarım ve orman işlerinin İş Kanunu kapsamında olmaması dolayısıyla asgari yaş ve

çalışma şartlarına ilişkin hüküm ve denetimlerin dışında kalması çocuk işçiliği ile mücadele konusunda Ulusal Program'da tespit edilmiş bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır³¹.

2018'de, Ulusal Program kapsamındaki 2023 hedefleri doğrultusunda çocuk işçiliği ile mücadeleye ilişkin duyarlılığının artırılması, programın politika ve hedeflerine en üst düzeyde katkı sağlanması amacıyla ILO ve ÇSGB ortaklığında, dört bakanlığın ve yedi sosyal tarafın³² imzası olan Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ortak Deklarasyonu yayınlanmıştır³³. Bu doğrultuda, 2018 yılı Türkiye'de "Çocuk İşçiliği ile Mücadele Yılı" ilan edilerek ilgili kurum ve kuruluşlarca yapılacak tüm çalışmalarda çocuk işçiliği ile mücadele konusuna öncelik

verileceği açıklanmıştır. Ancak, bu politika ve eylem planlarına rağmen 2. bölümde güncel örneklerle detaylı olarak açıklandığı üzere, Covid-19'un da sürece dahil olmasının yarattığı olumsuz etkiyle birlikte, Türkiye'de çocuk işçiliği son yıllarda artış göstererek giderek daha büyüyen bir sorun olmaya devam etmektedir. Öyle ki UNICEF'in geliştirmiş olduğu Çocuk Hakları ve İş Dünyası Atlası'nda belirtilen ülkeler arası durum tespiti karşılaştırmalarında Türkiye'nin - iş yerine, piyasaya, çevre ve topluma yönelik yapmış olduğu yasal düzenlemelerin indeksi diğer ülke ortalamalarının oldukça altındadır. Bununla birlikte yaptırım gücü ve uygulama indeksinin ise ortalamanın üzerinde olması çocuğun yararına olan politikaların uygulanması konusunda umut vadeden bir tablodur³⁴.

***Örneklerle
Türkiye'de
Güncel Durum***

Türkiye’de çocuk işçiliğinin temel nedenleri yoksulluk, eğitim hizmetlerine erişememe, kırdan kente ve düzensiz göç, yetişkin aile bireylerinin işsizliği, tarım toplumunda çocuk işçiliğini olağan karşılayan geleneksel aile bakış açısı, maliyet azaltmak için işverenlerin çocuk iş gücü talebi ile mevzuat eksiklikleri ve mevzuatın etkin uygulanamamasıdır³⁵. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 12. Maddesi ve 15. Maddesi kapsamında çocukların örgütlenme özgürlüğü ve katılım hakları vardır³⁶. Bu çerçevede çocuklar kendilerini etkileyebilecek her koşulda düşüncelerine özgürce ifade etme, karar alma sürecine katılma ve örgütlenme hakkına sahiptirler. Söz konusu güncel Türkiye tablosunda çocukların ve genç işçilerin geleneksel süregelen bu durum ardında bahsi geçen örgütlenme ve katılma haklarının çok da dikkate alınmadığı görülmektedir. Zira Türkiye’de sendikali işçilerin oransal olarak en düşük olduğu yaş grubu %3.5 ile 15-25 yaş grubudur³⁷. Türkiye’de gençlerin sendikalaşma eğiliminin dünyadakiyle orantılı olarak zayıf olduğunu söylemekle birlikte, katı bürokratik ve yaşlı üye profiline sahip sendikaların gençleşmesi gerektiği açıktır.

ÇSGB’nin 2022 bütçe teklifine bakıldığında çocuk işçiliği ile mücadele projeleri kapsamında 2020 yılında yaklaşık 12,5 bin çocuğa ulaşıldığı, 2021 sonunda iki katına çıkarılarak 27 bin, 2022

ve 2023’te ise sırasıyla 28 ve 29 bin çocuğa ulaşılmasının hedeflendiği görülmektedir³⁸. **Gerek resmi veriler gerekse saha araştırmaları ve güncel haberlere bakıldığında bu hedef, çocuk işçiliğine ilişkin güncel rakamların çok altında kalmaktadır.** Kaldı ki, çocuk işçiliğiyle mücadelede hak odaklı bakış açısının daha da ön plana çıkarak nicel değerlendirmelerden ziyade nitelik odaklı bir değerlendirmenin daha yerinde olabileceği düşünülmelidir.

Bunun yanında Suriye’de meydana gelen iç savaş sonrası yurtlarından edilen Suriyeli vatandaşların Türkiye’de geçici koruma statüsü altında ikamet etmelerinin Türkiye’de çocuk işçiliğinde 2012’den beri artış yaşanmasında önemli bir etkisi olmaktadır. 2022 rakamlarına göre Türkiye’de **%44,9’u 18 yaş altında olan 3,7 milyon kayıtlı Suriyeli bulunmaktadır**³⁹.

Suriyeli yetişkinlerin birçoğu kayıtlı işlere ulaşamamakta ve dolayısıyla sosyal güvenliğe sahip olamamaktadır. Bu durum ailelerin çocukların çalışmasına olan bağımlılığını da artırmaktadır⁴⁰. Suriyeli çocuklar aileleriyle beraber tekstil, inşaat, mevsimlik tarım gibi birçok sektörde “ucuz iş gücü” olarak niteliksiz işlerde çalışarak istismar ve emek sömürüsüne maruz kalmaktadır⁴¹. Basına yansıyan güncel bir örnek olarak para karşılığı Suriye’den

Osmaniye’ye getirilerek atık toplama işinde zorla çalıştırılan 12-17 yaşlarındaki Suriyeli çocukların durumu⁴² çocuk işçiliği ve insan hakları ihlallerine ilişkin dikkat çekicidir.

Tekstil Sektöründe Çocuk İşçiliği

Geçici koruma altında bulunan Suriyelilerin yaygın olarak çalıştığı, denetimin yetersiz olduğu ve kayıt dışılık oranının % 32,9 olduğu, yani her üç kişiden birinin kayıt dışı çalıştığı, tekstil sektöründe⁴³ kadın ve çocuk sömürüsü özellikle öne çıkmaktadır⁴⁴. Türkiye ihracatının %40’ını⁴⁵ oluşturan tekstil sektöründe çalışma şartlarının kötü olmasının sebeplerinden biri olarak işverenlerin rekabet gücünü arttırmak için işçilerin çalışma saatlerinin arttırılması ve ücretlerinin azaltılması gösterilmektedir⁴⁶. Maddi imkansızlıklar sebebiyle okulu bırakıp yasal asgari yaş sınırının altında olanlar da dahil olmak üzere çoğunluğu sigortasız çalışan çocuklar, haftada altı gün, günde 15 saate kadar çok düşük ücretlere çalışmaktadır⁴⁷. Bir yayım kuruluşu tarafından yapılan bir araştırmaya göre tekstil sektöründe ücretlendirmenin, Türk erkek/kadın işçi, Suriyeli erkek/kadın işçi ve son olarak Suriyeli çocuklar olarak gruplar halinde yapıldığı görülmüştür⁴⁸.

Temiz Giysi Kampanyası Derneği'nin Covid-19'un tekstil sektörü üzerindeki etkilerine yönelik bir araştırması kapsamında görüşülen her üç kişiden birinin çocuk yaşta tekstil atölyesinde çalışmaya başladığını bildirmesi çocuk işçiliğinin tekstil sektöründeki yaygınlığına önemli bir örnektir⁴⁹.

Covid-19 süresince ise azalan üretim hacmi sebebiyle kayıt dışı çalışanların işsiz kalması, işten çıkarma yasağına rağmen ücretsiz izin uygulaması, kısa çalışma ödeneğinden yararlanmak için kâğıt üzerinde atölyeleri kapalı gösterip uygulamada işçilerin çalıştırılması halihazırda insan hakları ihlallerinin yaygın olduğu sektörde ağırlaştırıcı faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Covid-19 önlemleri gereği maske ile çalışan genç bir işçinin çok hızlı çalışması gerektiği için maskeyle nefes alamadığını söylemesi⁵⁰, çalışma belgesi olmayan 20 yaş altındakilerin sokağa çıkma yasağına tabi olduğu dönemde 18 yaşında bir konfeksiyon işçisinin polisten kaçmak isterken öldürülmesi⁵¹ ise bu duruma çarpıcı örnekler oluşturmaktadır.

Büyük markalar için de çalışan tekstil atölyelerindeki işçilerin Covid-19 döneminde markalardan hiçbir destek gelmediğini belirtmesi dikkat çekicidir⁵². Söz konusu tekstil atölyelerinin birçoğunun büyük çapta uluslararası şirketlerin üretim zincirlerini içinde bulunduğu göz önüne alındığında gerek yerel

gerekse uluslararası şirketlerin bu duruma tolerans göstermemesi ve uluslararası standartlar çerçevesinde sorumluluklarını yerine getirmeleri gerekmektedir.

Kaldı ki, Türkiye'nin toplam tekstil ihracatının **%41,3**'ünü AB'nin oluşturduğu ve ihracatında ilk sırada yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda⁵³, Türkiye'de faaliyet gösteren küresel tedarik zincirleri içerisindeki ihracat yapan şirketlerin, faaliyetlerini sürdürülebilmesi için ticari ilişki içinde oldukları ülkelerin insan hakları ve çocuk haklarının korunmasına ve çocuk işçiliğinin önlenmesine ilişkin düzenlemelere de uyması gerekecektir.

Çocukların Çalışma Koşulları

Çalışan çocukların çalışma koşullarına bakıldığında mevzuata aykırı şekilde önemli bir bölümünün sağlık ve gelişimlerini tehlikeye atacak koşullarda çalıştığı görülmektedir⁵⁴. Kaza riski ile karşı karşıya kalan çocukların oranı %6,4 olmakla birlikte, TÜİK, çalışan çocukların %1,3'ünün çalıştığı yerde yaralanma veya sakatlanmaya maruz kaldığını, %4,4'ünün çalıştığı yerde yaralanma veya sakatlanma durumuna tanık olduğunu kayıt

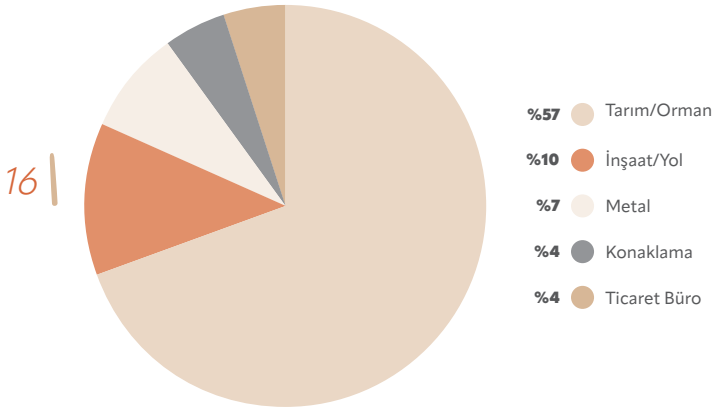

Tablo 2. Çalışma Ortamında Fiziksel Sağlığı Olumsuz Etkileyen Faktörler
(Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019.)

altına almıştır⁵⁵. Bunun karşısında, yalnızca kayıtlı çalışan çocuklara ilişkin olarak Sosyal Güvenlik Kurumu verileri %15 gibi bir oran göstermektedir⁵⁶; bu durum kamu kurumları arasında tutarsızlık olduğuna işaret etmektedir.

Benzer şekilde, resmi verilerde yılda yaklaşık olarak 5 çocuk işçi ölümü gerçekleştiği gözlenirken, İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Meclisi Raporuna göre 2013-2021 yılları arasında 513 çocuk işçinin hayatını kaybettiği belgelenmiştir⁵⁷.

Çocukların kendilerine uygun olmayan tehlikeli şartlarda çalışmaları sebebiyle maruz kaldıkları iş kazaları ve ölümler medyaya en çok yansıyan konulardandır⁵⁸.

Tablo 3. Çocuk İş Kazalarında İş Kollarına Göre Ölümler
(Kaynak: İSİG Meclisi, Çocuk İş Cinayetleri Araştırma Sonuçları, 2021.)

Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliği

Yaralanma ve ölümlere neden olan bir başka önemli sebep ise özellikle mevsimlik tarım işçiliğinde yaygın olan yaşam koşullarının temel insan haklarını ve çocuk haklarını ihlal eder şekilde uygun sağlık, barınma ve hijyen şartlarında olmamasıdır. Mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin yaygın olmasının yanı sıra, çalışmayan çocuklar aileleriyle gezici olarak hasat zamanı boyunca şehirler arası göç etmektedir. Bu göç sırasında ailesiyle

beraber çalışmaya gelen çocukların çadır ve benzeri yapısal güvenlikten yoksun yapılarda yaşaması⁵⁹ veya kısıtlı hijyen standartları gereği nehirde yıkanırken⁶⁰ geçirdikleri kazalar oldukça sık rastlanan durumlar arasındadır. Bu gibi olayların coğrafik olarak yaygınlığı da dikkat çekicidir. Çarpıcı bir şekilde Nisan 2021'de Adana, Kahramanmaraş ve Şanlıurfa'da sulama kanallarında üç günde sekiz çocuğun hayatını kaybettiği bildirilmiştir⁶¹. Güncel durum, çocuklar dahil olmak üzere çalışan aileler için uygun yaşam koşulları sağlanmadığı gibi, gerekli güvenlik önlemlerinin alınmadığını ve temel haklarının ihlal edildiğini göstermektedir. Bu haklar anayasal güvence altında olmakla birlikte, kayıt dışılık gibi sebepler hukuki ve cezai sorumluluk süreçlerinin etkin bir şekilde yürütülmesini zorlaştırmaktadır.

Mevsimlik tarım işçiliği Türkiye'de tarımda iş gücü ihtiyacından ve rekabetçi piyasa koşullarından kaynaklı maliyet kısıtlılıklarından doğmaktadır. Bu nedenle de, tarım sektöründe çocukların çalıştırılması, aileleri yürütülen programlar çerçevesinde bilinçlendirilen çiftçiler veya tarım araçları tarafından da istenmediği durumlarda bile engellenmesi çetrefilli bir durum yaratmaktadır. Bununla beraber, işçilerin konaklama şartlarının iyileştirilmesi, su ve tuvalet ihtiyacı

olan altyapıya yönelik tedbirler alınması, çocukların eğitim ve oyun gibi ihtiyaçlarına yönelik çözümler geliştirilmesi önemlidir⁶². Küresel tedarik zincirlerinde bu gibi hedeflere ulaşarak çocuk işçiliğini engellemek, çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmek için devlet, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütlerin iş birliğiyle projeler yürütülmektedir. Örneğin, fındık ihracatında Türkiye'nin önde gelen firmalardan oluşan paydaşlar⁶³, Adil Emek Derneği (FLA) ve kamu otoritelerinin proje ortağı olarak yer aldığı bir projede fındık hasadında çalışan 2.470 işçiye ulaşarak hakları kapsamında eğitimler verilmiş, aileleri çalışan çocuklara güvenli alan sağlanmış, işçilerin kaldığı evler sıcak suya ulaşımı sağlayacak şekilde onarılmış ve tarım aracı, bahçe sahibi, devlet memuru ve öğretmenlere eğitimler verilmiştir⁶⁴. Şirketlerin bu gibi iyi uygulamaları, aileleriyle birlikte gelen özellikle küçük yaşta çocukların tarla ve bahçeye girmelerinin önlenmesi ve ailelerinin çalıştığı sürede uzmanların gözetimi altında güvenli bir alanda bulunup eğitimlerine devam edebilmeleri açısından önemlidir. Ancak bu uygulamaların sürekli ve çözüm odaklı olması gerekmektedir. Çok uluslu şirketlerin büyük bir çoğunluğu fındık tedariklerini büyük ölçüde Türkiye'den karşılamaktadır.

**2019 yılında
BBC News tarafından
yapılan haberde,
Türkiye'deki fındık
hasadındaki çocuk işçiliği
ve işçilerin yaşam ve
çalışma koşullarına dair
problemlere yer verilerek
Türkiye'den fındık ihracatı
yapan yabancı şirketlerin
tedarik zincirlerindeki
çalışma koşullarının
takip edilmesine dair
sorumluluklarına dikkat
çekilmiştir⁶⁵.**

Bu kapsamda, İtalyan menşeli tedarikçi şirket 2020 sonuna kadar tedarik zincirinin tamamına ulaşmayı hedeflese de bunun ancak %39'a ulaşabilmiş, 2021 sonunda ise ancak %44'e ulaşabildiğini raporlayarak aynı hedefi 2023'e uzatmıştır⁶⁶. Dolayısıyla, çocuk işçiliği ile etkin bir şekilde mücadele edebilmek için şirketlerin bu uygulamalarını arttırması, özellikle mevsimlik tarım gibi çocuk işçiliğinin yaygın olarak gözlemlendiği sektörlerde insan hakları durum tespitine ayrıca önem vererek çalışmalarını yürütmesi gerekmektedir.

Eğitim ve Çocuk İşçiliği

Son olarak bahsedilmesi gereken konulardan biri eğitim ve çocuk işçiliği bağlantısıdır. 4+4+4 eğitim sistemine geçilmesinin çocukların eğitim hayatının devamlılığını etkilediği ve çocukların iş gücüne itilmesini kolaylaştırdığı görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) açıklamasına göre MEB'in okulda olması gerekirken çalıştığını tespit ettiği ancak "ulaşamadığı" 440 bin çocuk bulunmaktadır⁶⁷. Buna ek olarak, gelir kaybının okula kayıt ve devam etmede düşüşe, bunun da çocuk işçiliğinde artışa sebebiyet bilinen bir gerçek olmakla birlikte Covid-19 döneminde hem gelir kaybı hem de uzaktan eğitime erişimde yaşanan sorunlar var olan problemi derinleştirerek çocuk işçiliğinde artışa sebebiyet vermiştir⁶⁸. Aileler, Covid-19 sebebiyle yaşadıkları geçim sıkıntısının açlık noktasına ulaştığını, bu sebeple çocuklarının da çalışması gerektiğini belirtmiştir⁶⁹. Çocukların çalışması ve eğitime erişememesi arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Tarlada çalışan çocuklar eğitimden uzak kalmaktadır; aynı zamanda, yoksulluk, kırsal kesimde imkanların yetersizliği gibi sebeplerle eğitime erişememe çocukları çalışmaya itmektedir.

Özellikle Covid-19 sürecinde tablet, telefon, bilgisayar gibi araçları olmadığı sebebiyle Eğitim Bilişim Ağı (EBA) sistemine ulaşamayan çocuklar çalışma hayatına girmektedirler. Kekik tarımında çalışmak üzere Şanlıurfa'dan Denizli'ye gelen mevsimlik tarım işçilerinin çocukları ile yapılan görüşmelere dayanan bir haberde, sekiz yaşındaki bir çocuk "Tarlada çalışmak istemiyorum, okumak istiyorum. Tarlada çalışıyor olmasaydım, okulda olurdum."⁷⁰ demiş, okulunu ve öğretmenlerini çok özlediğini söyleyen 11 yaşındaki diğer bir çocuk ise telefonu kırılıp EBA'ya ulaşamayınca tarlada çalışmaya başladığını dile getirmiştir⁷¹.

18 |

"Tarlada çalışmak istemiyorum, okumak istiyorum. Tarlada çalışıyor olmasaydım, okulda olurdum."

Aynı şekilde bir başka çocuğun tüm sınıfının çocuk işçi olduğunu ve öğretmenlerin bu durumu bilerek "yok yazmadığını" söylemesi ise ayrıca dikkat çekicidir. Bununla

beraber Urfa'da tarlada çalışan öğrenciler için EBA Mobil Destek Aracı gönderilmesi çocuk işçiliğini meşrulaştırarak izlenen yanlış politikalara bir örnek oluşturmaktadır⁷². Benzer şekilde, önceki Milli Eğitim Bakanı'nın mevsimlik tarım işçilerini ziyaret ederek tarladaki çocuklara kitap götürmesi, çocuk işçiliğine dikkat çekmek yerine meşrulaştırıcı bir yaklaşımda bulunduğu gerekçesiyle, sivil toplum örgütleri tarafından eleştirilmiştir⁷³.

Covid-19'un yarattığı okuldan uzaklaşma ve çocuk işçiliğindeki artışın kalıcı olabileceği düşünülmektedir.

•••••
Bölgesel olarak en düşük gelire sahip Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden Diyarbakır'da yapılan bir araştırmaya göre 155 çocuktan 26'sı Covid-19 bitse bile okula geri dönemeyeceklerini belirtmiştir⁷⁴. Dünyada ise çocuk işçilerin sayısının 20 yıldır ilk defa artarak 2020'nin başında 160 milyona yükseldiği UNICEF ve ILO'nun güncel raporlarında yer almaktadır⁷⁵.
•••••

Karantina uygulamaları, okulların kapanması, ekonomik aksaklıklar gibi hususlar bu duruma neden olan başlıca sebepler olarak yerini almıştır. Bu durumun kötüye gitmesini engellemek üzere sosyal koruma programlarının artırılması gerekliliği UNICEF tarafından altı çizilerek, hükümet ve uluslararası kalkınma yatırımlarında çocukları çocuk işçiliğinden çekerek okullara geri yönlendirecek programlara yatırım çağrısı yapılmıştır⁷⁶.

Sonuç olarak, eğitime erişim ve Covid-19'un yarattığı koşullarla mücadele etme konusu devletin başlıca ödevi olmakla birlikte şirketlerin de bu konuda sorumluluklarının olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu çerçevede, şirketler öncelikle operasyonel faaliyetleri boyunca düzenli olarak insan hakları durum tespiti ve çocuk işçiliği risk analizleri yaparak eğitim çağındaki çocukların çalıştırılmadığından emin olmalıdır. Bunun yanında faaliyet gösterdikleri ülkelerde kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerini destekleyerek eğitim programlarına katkı sağlamaları da önemli bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öneriler

Yukarıda açıklanan uluslararası düzenlemeler, ulusal mevzuat ve özellikle çocuk işçiliğine ilişkin basına yansımış güncel örnekler değerlendirildiğinde, iş dünyası ve insan hakları perspektifinden çocuk haklarının korunması ve küresel tedarik zincirleri başta olmak üzere ticari faaliyetler kapsamında çocuk işçiliğinin önüne geçilmesi ve çocuk hakkı ihlallerinin önlenmesi için devlet-özel sektör-sivil toplum üçgeninde alınması gereken aksiyonlara ilişkin önerilerimiz şu şekildedir:

- Ulusal eylem planları, "devlet önceliklerini açıklayan ve belirli bir konudaki yasal yükümlülüklerin veya politika taahhütlerinin uygulanmasını desteklemek için gelecekteki eylemleri gösteren hükümet tarafından hazırlanan politika belgeleridir"⁷⁷. 2011 yılında BM Rehber İlkelerini kabul edilmesinin ardından, Avrupa Birliği üye devletlerini 2012 yılı sonuna kadar BM Rehber İlkeleri uygulamak için iş ve insan hakları konusunda ulusal eylem planları geliştirmeye davet etmiştir⁷⁸. Bu çağrı, BM İnsan Hakları Konseyi tarafından Haziran 2014 tarihli kararında tekrarlanmıştır. BM İnsan Hakları Konseyi, ulusal eylem planlarının BM Rehber İlkelerinin kapsamlı ve etkili bir şekilde uygulanmasını teşvik etmek için bir araç olarak oynayabileceği önemli role dikkat çekmiş ve devletleri bir eylem

planı veya benzeri bir çerçeve geliştirmeye teşvik etmiştir⁷⁹. Aynı yıl, BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Çalışma Grubu, ulusal eylem planlarının geliştirilmesi, uygulanması ve güncellenmesi hakkında tavsiyelerde bulunduğu İş Dünyası ve İnsan Haklarına ilişkin Ulusal Eylem Planı Kılavuzunu yayınlamıştır⁸⁰. 2016'da Avrupa Konseyi üye devletlerini BM Rehber ilkelerinin üç direğine de hitap eden ulusal eylem planları geliştirmeye ve benimsemeye çağırmıştır⁸¹. Bu ve diğer çeşitli çağrılara⁸² yanıt olarak, dünya çapında birçok hükümet iş dünyası ve insan haklarına ilişkin ulusal eylem planlarını benimsemiş veya ulusal eylem planı geliştirme süreçlerini yürürlüğe sokmuştur⁸³. İş dünyası ve insan hakları alanında hazırlanacak eylem planları, doğrudan ilgili ülke bağlamında var olan insan hakları risklerini ortaya koyarken birbiriyle ilgili ve/veya birbirlerini kesen hususlar bakımından bütüncül bir yaklaşımla eylemde bulunulacak adımları içermesi sebebiyle önemlidir. Bu çerçevede, Türkiye'de çocuk işçiliği sorunu, kayıt-dışılık, düzensiz göç, ayrımcılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, insan ticareti, örgütlenme özgürlüğü, temel eğitime ve sağlık hizmetlerine erişim gibi – ancak bunlarla sınırlı olmadan – her biri birbiriyle sıkı ilişki içinde bulunan ve birbirinin

yeniden üretilmesine neden olan insan hakları sorunlarıyla birlikte düşünülerek eylem planı oluşturulmalıdır. Bunun için de hak temelli bir bakış açısıyla yürütülecek ve iyi uygulama örnekleri dikkate alınarak ülke bağlamına uygun olacak şekilde geliştirilecek araçlar kullanılarak iş dünyası ve insan hakları çerçevesinde temel insan hakları risk değerlendirmesi (**baseline assessment**) yapıldıktan sonra ulusal eylem planı hazırlanmalıdır.

- Tedarik zincirleri boyunca, çocuk işçiliği ile mücadelenin⁸⁴ önemli araçlarından olan insan hakları durum tespiti faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, uluslararası standartlar ve ilkelere uyumlu insan hakları politikaları ve yönergeleri geliştirerek her bir tedarik zinciri seviyesinde uygulamaları, buldukları avantajlı konumdan istifade edip yapısal çözümlere paydaş olmaları şirketlerin sorumluklarındandır⁸⁵. İnsan hakları durum tespiti kapsamında; risk analizi, düzenli denetim ve raporlama, diğer kuruluşlarla iş birliği yapma, etkin ve erişilebilir iç şikayet mekanizmaları ve işletme faaliyetlerinden kaynaklanan ihlallere yönelik telafi edici sistemlerin kurulması önemlidir⁸⁶. Özellikle, belli ölçekteki şirketler ya da risk arz edecek sanayi, tarım gibi sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin insan hakları durum tespitine ek olarak çocuk

işçiliğinin en kötü biçimleri başta olmak üzere çocuk işçiliği özelinde bir süreç yürütmeleri önemlidir⁸⁷. Bu kapsamda, çocuklar önceliklendirilmeli ve ihtiyaçlarına çözüm getirecek çocuklar için güvenli alan, ihbar hatları, eğitim bursları, hizmet içi eğitim ve aile desteği gibi çözümler üretilmelidir. Bu uygulamaların şirketler açısından yaygınlaştırılmasının yanında AB ülkelerinde yaygınlaşan yasal düzenlemeler örnek alınarak insan hakları durum tespitine ilişkin ulusal mevzuatta düzenlemelerin yapılması ve bu kapsamda insan hakları ihlallerine tedarik zincirlerindeki faaliyetleri çerçevesinde sebebiyet veren şirketler için cezai ve hukuki sorumluluğun düzenlenmesi gerekmektedir.

- Gerek ulusal mevzuat düzenlemelerinde gerekse farklı paydaşlar tarafından alınacak olan çalışmalarda sosyo-ekonomik yapının iyileştirilmesi yol gösterici bir amaç olmalı, toplum içerisinde yer alan engelliler, çocuklar, kadınlar, yaşlılar, göçmenler gibi dezavantajlı gruplar bu çalışmaların odağını oluşturmalıdır. Bu süreçte bilinçli işe alım politikaları, uygun iş koşulları, bireysel ve sendikal haklar toplumun her kapsamında duyurulmalı ve bilinçli iş uygulamalarının bir parçası haline getirilmelidir⁸⁸.

- Uygulamada orman işçiliği ve balıkçılık gibi birçok iş kolunda çocuk işçiliğinin mevcut olduğu bilinmekle birlikte bu gibi konularla ilgili herhangi bir kamuya açık çalışmanın bugüne kadar yapılmamış olması dikkat çekicidir. Kayıt dışı gerçekleşen bu gibi uygulamaların gerçek ve güncel tabloyu çıkarmak adına bilimsel çalışmalara aktarılması gerekmektedir.
- Mevzuat değişikliği ve çocuk işçiliği ile mücadele politikalarının uygulanması için sivil toplum baskısının artırılması, yeni düzenlemelerin oluşturulmasında sivil toplum kuruluşlarından ve bu alanda çalışan akademisyenlerden etkin katkıda bulunmaları talep edilmelidir.
- BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi'nin, 2020 yılında gerçekleşen Evrensel Periyodik İncelemesi⁸⁹, "**kalkınma, çevre ve iş dünyası ve insan hakları**" başlığını içermektedir; ancak inceleme raporunda çocuk işçiliği konusuna yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenle, Türkiye'de şirket faaliyetleri kapsamında çocuk hakları ihlallerine ilişkin gerçek durum yansıtılmamıştır. Bu çerçevede, başta sivil toplum örgütlerinin iş dünyası ve insan haklarına ilişkin farkındalıklarının artırılması, bu kapsamda adli ve adli olmayan ulusal insan hakları kurumları gibi yapıların şirket faaliyetleri kaynaklı insan hakları

ihlallerine karşı hak mağdurlarına telafi sağlayabilmeleri amacıyla kapasitelerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

- Şirketlerin çocuk işçiliği ile mücadele, çocuk hakları ve insan hakları konularına yönelik yaptıkları projeleri ve geliştirdikleri politikaları şeffaflığı ve silahların eşitliğini sağlayacak şekilde kamuya açık hale getirmeleri de konuya ilişkin gerekli farkındalığı arttırma ve iyi uygulamaların kullanım alanlarının genişletilmesi açısından önem taşımaktadır⁹⁰.

Son Notlar

- 1 UNICEF & ILO, yayınlanan "Covid-19 ve Çocuk İşçiliği: Kriz Zamanı, Harekete Geçme Zamanı", 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_751230.pdf
- 2 OECD, "Ending Child Labour, Forced Labour, and Human Trafficking in Global Supply Chains", 2019, <https://mneguidelines.oecd.org/Ending-child-labour-forced-labour-and-human-trafficking-in-global-supply-chains.pdf>
- 3 The Ten Principles of the United Nations Global Compact, <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>
- 4 UNICEF, UN Global Compact, Save the Children, Children's Rights and Business Principles, <https://www.unicef.org/documents/childrens-rights-and-business-principles>
- 5 ILO-IOE Child Labour Guidance Tool For Business, https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_IPEC_PUB_27555/lang--en/index.htm
- 6 UNICEF, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) Çağında Her Çocuk İçin İlerleme Kaydetmek, https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/SDG_Exec_Summary_FINAL_TR_LR.pdf
- 7 UNSTATS, SDG Indicators, Goal 8: <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/?Text=&Goal=8&Target=8.7>
- 8 Uluslararası Çalışma Örgütü, "2021: Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Yılı", 15.01.2021, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_766375/lang--tr/index.htm
- 9 Business & Human Rights Resource Centre, "Blog: Incoming – EU Commission Proposal on Human Rights and Environmental Due Dilligence", <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/blog-incoming-eu-commission-proposal-on-human-rights-and-environmental-due-diligence/>
- 10 Çocuk İşçiliği Durum Tespiti Yasası (Dutch Child Labour Due Diligence Act), (Wet van 24 oktober 2019 houdende de invoering van een zorgplicht ter voorkoming van de levering van goederen en diensten die met behulp van kinderarbeid tot stand zijn gekomen), Staatsblad 2019.
- 11 Alman Tedarik Zincirlerinde Durum Tespiti Yasası (Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz), 16 Temmuz 2021.
- 12 Fransız Kurumsal Özen Sorumluluğu Yasası (Loi no. 2017-399'du 27 Mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre).
- 13 İsviçre Borçlar Kanunu, Bölüm VI ve VIII (Art. 964a-964l).
- 14 Avrupa'daki bu konuda yürürlüğe girmiş yasalara ve yasalama çalışmaları hakkında infografik için bkz. "Avrupa Genelinde Şirketler için Zorunlu İnsan Hakları Durum Tespit Yasaları ve Yasal Gelişmeler", <https://www.linkedin.com/feed/update/urn:li:activity:6899974528483651585>
- 15 T.C. Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, İnsan Hakları Eylem Planı, Mart 2021, <https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/>
- 16 Anadolu Ajansı, "Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi için Ulusal Çalışma Grubu Oluşturulacak", 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cocuk-isciliginin-onlenmesi-icin-ulusal-calisma-grubu-olusturulacak/2503977>
- 17 23.01.1998 tarih ve 4334 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunan ve 21.06.1998 tarih ve 23379 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Sayılı Sözleşme (Minimum Age Convetion (No.138) , 1973), https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312283:NO
- 18 25.01.2001 tarih ve 4623 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunan ve 27.06.2001 tarih ve 2445 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 182 Sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi (Worst Forms of Child Labour Convention (No.182), 1999), https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182
- 19 Bu kapsamda çalışmalarına izin verilen çocukların eğitim durumu ve uygun çalışma koşullarına göre çalışma saatleri de sınırlandırılmıştır. İş Kanunu'nun 71. Maddesinin 4 ve 5. Fıkraları uyarınca zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış ve örgün eğitime devam etmeyen çocukların çalışma saatleri günde 7 ve haftada 35 saatten; sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde çalışanların ise günde 5 ve haftada 30'dan fazla olamayacağı ve bu sürenin 15 yaşını tamamlamış çocuklar için günde 8 ve haftada 40 kadar artırılabilceği düzenlenmiştir. Okul öncesi çocuklar ile okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde 2 ve haftada 10 olabilmektedir. İş Kanunu'nun 71. Maddesi uyarınca çıkarılan 6 Nisan 2004 tarihli Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ise çocuk işçi olarak tanımlanan 14-15 yaşındaki ve genç işçi olarak tanımlanan 15-18 yaşındakilerin sağlık ve güvenliklerini, fiziksel, zihinsel, ahlaki ve sosyal

- gelişmelerini veya öğrenimlerini tehlikeye atmayacak çalışma koşulları ile çalışabileceği işleri sınırlı sayıda olacak şekilde belirlemektedir.
- 20 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu'nun "Kurumun Görevleri" başlıklı üçüncü maddesinin birinci fıkrasının d bendine dayanılarak çıkarılmış 27 Mayıs 2010 yürürlük tarihli Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği, 2010, <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuat-No=13997&mevzuatTur=KurumVeKurusYonetmeli&mevzuatTertip=5>
- 21 Uluslararası Çocuk Merkezi, Çocuk İşçiliğine Genel Bakış ve Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliği Politika Notu, sayfa 6, <http://www.cocukhaklariizleme.org/yaayin/cocuk-isciligine-genel-bakis-ve-mevsimlik-tarimda-cocuk-isciligi>
- 22 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı 2017-2023, sayfa 32
- 23 ILO'nun Türkiye'de Çocuk İşçiliği ile Mücadele Programı 2021-2025, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--europe/--ro-geneva/--ilo-ankara/documents/publication/wcms_774760.pdf
- 24 Türkiye İstatistik Kurumu, Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları 2012, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuk-Isigucu-Anketi-Sonuclari-2012-13659>
- 25 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı 2017-2023, sayfa 49.
- 26 Türkiye İstatistik Kurumu, Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları 2019, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807#>
- 27 Bianet, "TÜİK'in Anketi, Suriyeli Çocukları Kapsamadığı İçin Gerçekçi Değil", 01.04.2020, <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/222312-tuik-in-anketi-suriyeli-cocuklari-kapsamadigi-icin-gercekci-degil>
- 28 Evrensel, 500 bin tarım işçisi sürekli göç halinde, 12.07.2017, <https://www.evrensel.net/haber/326093/500-bin-tarim-iscisi-surekli-goc-halinde>
- 29 Uluslararası Çocuk Merkezi Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek İçin Ortaklık Ağı, Çocuk İşçiliğine Genel Bakış ve Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliği, sayfa 12, https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/cocuk_isciligi.pdf
- 30 US Department of Labor Bureau of International Labor Affairs, Child Labor and Forced Labor Reports – Turkey, 2018 Findings on the Worst Forms of Child Labor, <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/turkey>
- 31 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı 2017-2023, sayfa 16.
- 32 Bu taraflar Milli Eğitim Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, İçişleri ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, TİSK, TOBB, TESK ve TZOB'dir.
- 33 Uluslararası Çalışma Örgütü, "ILO ve ÇSGB İşbirliğiyle "Çocuk İşçiliğine Son" Seferberliği", 23.02.2018, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_618585/lang--tr/index.htm
- 34 UNICEF, "Children's Rights and Business Atlas", <http://www.childrensrightsatlas.org/country-data/countries/turkey/>
- 35 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı 2017-2023, sayfa 14-17.
- 36 UNICEF, "Çocuk Hakları Sözleşmesi", <https://www.unicef.org/turkey/en/convention-rights-child>
- 37 Çalışma ve Toplum, "Gençler ve Sendikal İlişki Üzerine Değerlendirme: Yeni Bir Frekans Arayışının Kaçınılmazlığı", <https://www.calismatoplum.org/makale/gencler-ve-sendikaliliski-uzerine-degerlendirme-yeni-bir-frekans-arayisinin-kacinilmazligi>
- 38 Cumhuriyet, "İşte Türkiye'nin 'çocuk işçi' gerçeği: 29 bine çıkacak", 22.10.2021, <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/iste-turkiyenin-cocuk-isci-gercegi-29-bine-cikacak-1878737>
- 39 UNHRC, Syrian Regional Refugee Response / Turkey, Registered Syrian Refugees, 03.02.2022, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113>
- 40 Turkish Policy Quarterly, Syrian Child Workes in Turkey, 20.12.2016, <http://turkishpolicy.com/article/831/syrian-child-workers-in-turkey>
- 41 Equal Times, Syrian refugees have a right to equal pay for equal work, 20.06.2018, <https://www.equaltimes.org/syrian-refugees-have-a-right-to?lang=en#.Yga7n-5BxO9>
- 42 Sol, Zorla çalıştırılan iki çocuk kurtarıldı, 12.02.2022, <https://haber.sol.org.tr/haber/zorla-calistirilan-iki-cocuk-kurtarildi-325997>
- 43 Bianet, "Güvencesiz olmak, hiçbir hakka sahip olmamak anlamına geliyor", 28.12.2021, <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/246393-guvencesiz-olmak-hicbir-hakka-sahip-olmamak-anlamina-geliyor>
- 44 Güneydoğu Ekspres, Tekstil işçileri patronlarının insafına terk edildi, 11.12.2021, <https://www.guneydoguekspres.com/ekonomi/tekstil-iscileri-patronlarin-insafina-terk-edildi-h22523.html>
- 45 İHKİB, "2021 Ocak-Haziran performans değerlendirmesi", 2021, <https://www.ihkib.org.tr/wp-icerik/ia/d/2021/07/16/hazirgiyim-ve-konfeksiyon-sektoru-ocak-haziran-2021-202107161545560607-9EF43.pdf>
- 46 Gazete Duvar, Tekstil işçilerinin yaşamı: 15 saat mesai, açlık sınırında gelir, 29.04.2021, <https://www.gazeteduvar.com.tr/tekstil-iscilerinin-yasami-15-saat-mesai-aclik-sinirinda-gelir-haber-1520703>

- 47 Reuters, In Turkish sweatshops, Syrian children sew to survive, 26.07.2016, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/europe-migrants-turkey-children/>
- 48 Evrensel, EMEP'in Göç Konferansı: Sermaye kiskacında mülteci işçiler ve çalışma koşulları-2, 20.06.2021, <https://www.evrensel.net/haber/435943/emepin-goc-konferansi-sermaye-kiskacinda-multeci-isciler-ve-calisma-kosullari-2>
- 49 Bianet, "Güvencesiz olmak, hiçbir hakka sahip olmamak anlamına geliyor", 28.12.2021, <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/246393-guvenesiz-olmak-hicbir-hakka-sahip-olmamak-anlamina-geliyor>
- 50 Bianet, "Güvencesiz olmak, hiçbir hakka sahip olmamak anlamına geliyor", 28.12.2021, <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/246393-guvenesiz-olmak-hicbir-hakka-sahip-olmamak-anlamina-geliyor>
- 51 Evrensel, EMEP'in Göç Konferansı: Sermaye kiskacında mülteci işçiler ve çalışma koşulları-2, 20.06.2021, <https://www.evrensel.net/haber/435943/emepin-goc-konferansi-sermaye-kiskacinda-multeci-isciler-ve-calisma-kosullari-2>
- 52 Temiz Giysi, "Covid-19 Salgınının Tekstil Sektörü İşgücüne Etkisi Araştırması", 2021, <http://www.temizgiysi.org/wp-content/uploads/2021/06/ccc-covid19-rapor-final.pdf>
- 53 TC Ticaret Bakanlığı, "Yanıbaşımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği", 17.08.2021, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi>
- 54 Çalışan çocukların %12,9'un aşırı sıcak/soğuk veya aşırı nemli/nemsiz ortamda çalıştığı, %10,8'inin kimyasal madde, toz duman veya zararlı gazlara maruz kaldığı görülmektedir. Ayrıca, çalışan çocukların %10,1'i zor duruş şekli veya harekete maruz kaldığı veya ağır yük taşıdığı, %10'u ise gürlütü veya şiddetli sarsıntıya maruz kaldığı tespit edilmiştir. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807#>)
- 55 Ibid.
- 56 Bianet, "TÜİK'in Anketi, Suriyeli Çocukları Kapsamadığı İçin Gerçekçi Değil", 01.04.2020, <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/222312-tuik-in-anketi-suriyeli-cocuklari-kapsamadigi-icin-gercekci-degil>
- 57 İSİG Meclisi, "Çocuk İşçilik Yasaklansın! Son sekiz yılda en az 513 çocuk çalışırken hayatını kaybetti", 11.06.2021, <https://www.isigmeclisi.org/20673-cocuk-iscilik-yasaklansin-son-sekiz-yilda-en-az-513-cocuk-calisirken>
- 58 Evrensel, "Ölümlerle ağır koşullar arasında!", 30.07.2021, <https://www.evrensel.net/haber/439030/olumle-agir-kosullar-arasinda>
- Sol, "İşçi hikayeleri: Tekstil atölyelerinde geçen bir ömür Hacer'inkisi...", 18.02.2022, <https://haber.sol.tr/haber/isci-hikayeleri-tekstil-atolyelerinde-gecen-bir-omur-hacerinkisi-326575>
- HalkTV, "Mersin'de eşarbi makineye takılan çocuk hayatını kaybetti", 16.11.2021, <https://halktv.com.tr/yasam/mersinde-esarbi-makineye-takilan-cocuk-hayatini-kaybetti-653059h>
- 59 Çocuğun üstün yararı ilkesi uyarınca bahsi geçen çocuğun ismi ve bilgileri gizli tutulmuştur.
- 60 Polatlı Haber Ajansı, "13 yaşındaki Gamze Sakarya Nehri'nde hayatını kaybetti", 14.10.2020, <https://www.polatlihaberajansi.com/haber/13-yasindaki-gamze-sakarya-nehrinde-hayatini-kaybetti-3741>
- 61 Bianet, "Urfa'da 2 çocuk sulama kanalında boğuldu", 29.04.2021, <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/243262-urfa-da-2-cocuk-sulama-kanalinda-boguldu>
- 62 Habertürk, "Zinciri kıramazlarsa onlar da tarım işçisi olacak", 14.06.2021, <https://www.haberturk.com/zinciri-kiramazlarsa-onlar-da-tarim-iscisi-olacak-3103047-ekonomi>
- 63 Bkz. Fair Labor Association, FLA Comment On The April 29 Article By The New York Times, 2.05.2019, <http://www.fairlabor.org/blog/entry/fla-comment-april-29-article-new-york-times>
- 64 Ibid.
- 65 BBC, "Is Nutella made with nuts picked by children?", 19.09.2019, <https://www.bbc.com/news/stories-49741675>
- 66 Daily Sabah, "Turkish hazelnut farmers frustrated over Nutella 'monopoly'", 27.10.2021, <https://www.dailysabah.com/business/economy/turkish-hazelnut-farmers-frustrated-over-nutella-monopoly>
- 67 BirGün, "Yüzbinlerce çocuk 'işçi' oldu eğitimi bıraktı", 05.06.2021, <https://www.birgun.net/haber/yuzbinlerce-cocuk-isci-oldu-egitimi-birakti-347286>
- 68 Evrensel, "Pandeminin görünmeyenleri: Çocuk işçiler", 12.10.2020, <https://www.evrensel.net/yazi/87326/pandeminin-gorunmeyenleri-cocuk-isciler>
- 69 Hürriyet, "Okullar açıldı onlar hala tarlada çalışıyor", 06.09.2021, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/okullar-acildi-onlar-hala-tarlada-calisiyor-41888615>
- 70 Çocuğun üstün yararı ilkesini gözeterek isim verilmekten kaçınılmıştır.
- 71 Cumhuriyet, "Türkiye'de 2 milyondan fazla çocuk işçi bulunuyor: 'Okuyabilseydim kaderimi değiştirebilirdim'", 15.05.2021, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/pandemide-egitimden-yoksun-kekik->

tarlasında-calisan-cocuk-isciler-hayallerini-anlatti-1836333

- 72 Bianet, Tarlada EBA desteği çocuk işçiliğini meşrulaştırıyor, 07.09.2020, <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/230407-tarlada-eba-destegi-cocuk-isciligini-mesrulastiriyor>
- 73 Bianet, "Bakan Selçuk'a tepki: Çocuk işçiliğini normalleştirmeyin", 23.07.2020, <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/227932-bakan-selcuk-a-tepki-cocuk-isciligini-normallestirmeyin>
- 74 Sputnik, "Pandemide çocuk işçi raporu: 'Pandemi bitse bile bazı çocuklar okula geri dönmeyecek'", 16.09.2021, <https://tr.sputniknews.com/20210916/pandemide-cocuk-isci-raporu-pandemi-bitse-bile-bazi-cocuklar-okula-geri-donmeyecek-1048973502.html>
- 75 ILO ve UNICEF, Child Labour: Global Estimates 2020, Trends and the Road Forward, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_797515.pdf
- 76 UNICEF, "Uluslararası Çalışma Örgütü ve UNICEF, Covid-19 salgını nedeniyle 9 milyon çocuğun daha risk altında olduğu konusunda uyarıyor", 10.06.2021, <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCtenleri/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ilerin-say%C4%B1s%C4%B1-20-y%C4%B1d%C4%B1-ilk-kez-artarak-160-milyona-y%C3%BCKseldi-uluslaras%C4%B1>
- 77 C. Methven O'brien, A. Mehra, S. Blackwell And C. Bloch Poulsen-Hansen, 'National Action Plans: Current Status and Future Prospects for a New Business and Human Rights Governance Tool', Business and Human Rights Journal, 1 (2015), pp. 117-126, p. 117.
- 78 European Commission, 'A Renewed EU Strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility', COM (2011) 681 final (25 October 2011), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0681:FIN:en:PDF>, p.14.
- 79 UN Human Rights Council, A/HRC/RES/26/22 (June 2014), <https://daccess-ods.un.org/tmp/1128985.658288.html>, p.2.
- 80 UN Working Group on Business and Human Rights, 'Guidance on National Action Plans on Business and Human Rights', https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/UNWG_NAPGuidance.pdf
- 81 Council of Europe, 'Human Rights and Business' Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member states (2 March 2016), <https://rm.coe.int/human-rights-and-business-recommendation-cm-rec-2016-3-of-the-committe/16806f2032>, p.10.
- 82 C. Methven O'brien, A. Mehra, S. Blackwell And C. Bloch Poulsen-Hansen, "National Action Plans: Current Status and Future Prospects for a New Business and Human Rights Governance Tool", Business and Human Rights Journal, 1 (2015), s. 117-126, dn. 14-29.
- 83 İş Dünyası ve İnsan Hakları ile ilgili Ulusal Eylem Planları için bkz: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/NationalActionPlans.aspx>; dünyadaki çeşitli Ulusal Eylem Planları'na ilişkin olarak ayrıca bkz. <https://globalnaps.org>
- 84 Kalkınma Atölyesi, "Savunu Stratejisi", 2021, https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/Savunu_Stratejisi.pdf
- 85 Löning, "Eliminating Child Labour", 01.2022, https://loening.org/wp-content/uploads/Loening_Paper-Child-Labour_Final_Jan-2022.pdf
- 86 OECD, "Practical Actions for Worst Forms of Child Labour Mining Sector", 2017, <https://mneguidelines.oecd.org/Practical-actions-for-worst-forms-of-child-labour-mining-sector.pdf>
- 87 Kalkınma Atölyesi, "Şirketler için Öz Değerlendirme Rehberi", 2021, https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/Sirketler_%c4%b0cin_Oz_Degerlendirme_Rehberi.pdf
- 88 Kalkınma Atölyesi, "Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi için İş Dünyasında Adil Çalışma Koşullarının İzlenmesi", Ekim 2021, https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/Stklar_%C4%B0cin_rehber.pdf
- 89 Türkiye açısından ilk olarak 2010 yılında, sonrasında 2015 ve en son 2020 yıllarında gerçekleştirilmiştir. (bkz. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/TRindex.aspx>)
- 90 OECD, "Ending Child Labour, Forced Labour and Human Trafficking in Global Supply Chains, 2019", <https://mneguidelines.oecd.org/Ending-child-labour-forced-labour-and-human-trafficking-in-global-supply-chains.pdf>

www.minervabhr.org - team@minervabhr.org